

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 2-673.5 (477)
DOI: 10.17721/sophia.2022.19.1

Емад Абу Алруб, докторант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-4286-3640
e-mail: dr.emadabualrub2@gmail.com

РЕЛІГІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: НАБУТИЙ ДОСВІД, УПРОВАДЖЕННЯ

Питання толерантності міжрелігійних відносин і поглиблення толерантизації суспільства є нагальною проблемою в Україні в умовах викликів XXI ст. Міжконфесійні та міжрелігійні відносини в нашій країні утворюють складну систему взаємозалежностей суб'єктів відносин і їхніх зв'язків між собою. Дослідження сформульованої проблеми в аспекті тлумачення поняття толерантність у науковому та суспільному дискурсах виявляє частково різне його визначення як усередині названих двох дискурсів, так і між ними. Особливо ця ситуація посилюється міждисциплінарними дослідженнями, актуалізованістю у ЗМІ та використанням поняття толерантність у суб'єктивному розумінні представниками різних цивілізаційно-релігійних та ідейно-політичних спільнот (з використанням квазіюридичних документів типу декларацій чи маніфестів про толерантність). З огляду на це запропоновано розглядати толерантність не як соціокультурний феномен, а як якість, штучно набуту шляхом цілеспрямованого виховання. Причому спірною є кваліфікація цієї якості як однозначно позитивної. Оскільки зазначену якість переважно набувають унаслідок громадського примусу (через освітні та виховні заклади) чи громадського засудження, то чи не означає це "нетолерантність до нетолерантності"? На цьому тлі міжконфесійні та міжцерковні відносини в Україні останнім часом сприймаються як неоднозначні та суперечливі, без особливих надій на надто оптимістичний результат розвитку в найближчому майбутньому. Підставою для стриманих висновків щодо перспективи помітного поліпшення відносин між конфесіями, церквами, а відповідно – між вірянами, є багато об'єктивних і суб'єктивних причин, а також соціально-політичні та духовні контексти процесів, що відбуваються в українському соціумі та за його межами.

Толерантність відносин, діалог конфесій і релігій нині стають тими імперативними умовами практичного розв'язання проблемних питань, тим культурно-психологічним базисом, за яких і на якому тільки й можлива конструктивна співпраця, співіснування релігійних, національних чи інших спільнот у поліконфесійному й поліетнонаціональному соціумі, яким є Україна.

Ключові слова: толерантність, терпимість, міжрелігійні відносини, діалог, релігієзнавство, Україна.

Постановка проблеми. Розвиток практики забезпечення взаєморозуміння та толерантності в українському суспільстві набув особливої актуальності. У теперішньому світі людство намагається подолати перешкоди, що їх роз'єднують, шляхом побудування своїх стосунків на засадах гуманізму та взаєморозуміння.

Аналіз останніх досліджень. Проблема вивчення релігійної толерантності в українському суспільстві є об'єктом студіювання українських і закордонних учених, зокрема П. Рікера "Толерантність, нетолерантність, неприйнятне (1995)", А. Колодного "Проблеми толерантизації міжконфесійних відносин в Україні" (2008), В. Климова "Толерантність міжрелігійних відносин в її досвіді, проблемах і перспективі (2012)", І. Булиги "Релігійна толерантність в сучасному українському суспільстві (2013)", Є. Харьковщентка "Религиозная палитра Украины: современная ситуация" (2017), "Современные тенденции в религиозно-образовании в Украине" (2017), "Исторична генеза християнства на землях сучасної України до Володимирового хрещення" (2018), "The Conceptualization of Σοφία in Ancient Greek Philosophy: from Earthly to Cosmological" (2019) та ін.

Мета дослідження. Виявлення особливостей релігійної толерантності в українському суспільстві та встановлення засадничих принципів впровадження здобутого досвіду на практиці.

Виклад основного змісту. У сьогоденні головною цінністю відносно на глобальному рівні, поряд із гуманністю та рівністю, є толерантність. Що ж розуміють під поняттям "толерантність"? Наведемо визначення з декількох різноманітних джерел вітчизняного та світового значення.

У "Релігієзнавчому словнику" (1996) знаходимо: "... Толерантність релігійна – поняття, що характеризує таку морально-практичну орієнтацію, "технологію" поведінки соціальних агентів (конфесій, релігійних груп, вірян) у процесі їхніх взаємовідносин, що передбачає взаємоповагу, свідому відмову від зверхності, обмеження прав і гідності одним одним" [11, с. 338].

У "Філософському енциклопедичному словнику" (2002) подано таке визначення толерантності: "... Толерантність (від лат. *tolerantia* – *терпимість*) – термін, яким позначають доброзичливе або, принаймні, стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)" [16, с. 642].

Доцільно згадати французького філософа П. Рікера, який у статті "Толерантність, нетолерантність, неприйнятне", намагається дати пояснення поняттю толерантності в різних аспектах (слід зазначити, що сам П. Рікер перебуває на християнських позиціях). Уточнення значення цього терміна є особливо важливим нині, коли ми, люди, зі значити зусиллями долаємо плин нашого неспокоїного часу. П. Рікер подає такі визначення толерантності: "... Толерантно ставитися до чого-небудь означає "не забороняти й не вимагати, коли це можливо; це свобода, що впливає із цієї стриманості... Толерантність – це позиція, що полягає у визнанні за іншим манери вчиняти й мислити інакше, ніж ти сам" [12, с. 314]. Перше значення має на увазі інституції, органи влади. Друге значення – індивідуальну позицію особи. Отже, П. Рікер у своєму аналізі толерантності пропонує такі рівні її розрізнення:

- інституційний – державний, церковний;

• культурний, у якому стикаються погляди, течії й школи, думки, що виражають фундаментальні позиції стосовно іншого [12, с. 314].

Толерантність, яку нав'язують як норму міжетнічного спілкування та співжиття, є декларацією, але фактично виходить, що толерантність нав'язується тільки тим, кого хочуть підпорядкувати, завоювати. Забувають, що завойовник, окупант зазвичай толерантним не буває.

Переважає більшість словників тлумачить поняття *толерантність* як здатність індивіда сприймати без агресії думки, що відрізняються від його власних, а також особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до іншого (незвичного, нетрадиційного), навіть неприйняттого) способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань. Толерантність, зазвичай, вважають вищим рівнем виховання та культури особистості. А може, просто байдужості? І тут знову маємо справу з нав'язуванням стереотипом мислення.

Однак гуманістичні заклики до толерантності переважно в суспільстві не спрацюють, радше навпаки – доходять до абсурду. Отже, якщо вже говорити про толерантність, то треба й тут розставити всі крапки над "і".

Отже, давайте подивимося правді у вічі: термін *толерантність*, насамперед, з галузі медицини. Він означає властивість імунної системи специфічно не реагувати на конкретно чужорідні й генетично відмінні речовини, що призводить до захворювання – втрати імунітету й, підсумку, до смерті. Цей термін використовують і в біології: "... специфічний стан організму, за якого втрачається здатність виробляти антитіла у відповідь на введення певного антигена". Отже, внаслідок дії якогось "антигена" зникає або паралізується здатність колективної національної свідомості до критичної саморефлексії!

Оскільки українці, безумовно, у більшості своїй втратили "етнічний імунітет", то це сталося шляхом насильницької ін'єкції "антигена" – упродовження в радянський період безрелігійності та заміною її сурогатом у вигляді "духовності радянської людини", що й спричинило, насамперед, втрату шляхетних характерних рис етносу: героїзму, гідності, самоповаги, цінності роду, активної життєвої позиції, уміння чинити опір людиноненависницьким ідеологіям, і, натомість, виховало в українців "надмірну толерантність" – хворобливе схиляння перед владоможцями, колонізаторами, упокоєння долі й інші слабовольні звички.

Щороку в усьому світі проходить сотні наукових конференцій із проблем толерантності. На одній з них відбувся "Міжконтинентальний діалог інтелектуалів", де виголошували типово тривіальні глобальні постулати про "загальнолюдські цінності" та "толерантність як соціальний феномен" [3, с. 179].

Проте толерантність – це ніякий не феномен, а штучно набута шляхом цілеспрямованого виховання якість. Причому спірним залишається кваліфікація цієї якості як однозначно "позитивної". Оскільки набувають такої якості переважно під суспільним примусом (через освітні та виховні заклади) або внаслідок громадського осуду, то чи не є вона "нетолерантною до нетолерантності"?

Толерантність не можна вважати якимось "феноменом" ("явищем / виявом"). Навпаки, навіть філософ-глобаліст К. Поппер не зміг приховати, що терпимість є "парадоксом", і логічніше, що "... необмежена терпимість має привести до нетерпимості" [цит. за 13]. Значно більшою мірою нас має турбувати хронічна відмова сучасних людей від залучення до своєї діяльності як терпимості та толерантності, так і підміна поняттям "позитивна толерантність" толерантності до неприйняттого.

Досить глибоке розуміння толерантності демонструє "Декларація принципів толерантності", у якій зазначено, що толерантність – це повага, сприйняття, розуміння різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості; єдність у різноманітті; моральний обов'язок і політична та правова потреба; активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав й основних свобод людини; обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму, демократії та правопорядку; відмова від догматизму й абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини [2, с. 87–93].

З огляду на це констатуємо, що і релігійна толерантність – це явище багатоаспектне, тому не випадково це поняття має різні інтерпретації. В активному сприйнятті, зокрема, релігійна толерантність передбачає знання, прийняття та повагу до релігійно-конфесійних цінностей іновірців, у пасивному – байдужість до релігійно-конфесійних поглядів і системи цінностей інших. Результатом пасивної інтерпретації постає відсутність ворожості та зіткнень на релігійному ґрунті. Констатуємо, що, на нашу думку, толерантність як соціокультурне явище, хоча й ототожнюється у багатьох джерелах із поняттям *терпіння*, проте це не є пасивною, штучною покорою думці, поглядам чи діям інших; це не покірне терпіння, а активна моральна позиція й готовність до терпимості в ім'я взаєморозуміння між соціальними групами, етносами, релігійними організаціями.

"Утвердження християнства на території сучасної України – дуже складний і суперечливий процес, що розтягнувся в часі на багато століть, пройшовши у своєму розвитку кілька важливих стадій, а саме: спонтанне проникнення християнських ідей і цінностей до язичницького середовища; протистояння й боротьба християнства й інших світових релігій за сфери впливу; Аскольдове хрещення 860 р. й остаточне проголошення християнства державною релігією князем Володимиром; створення митрополії. Зазначена проблематика актуалізувалася у зв'язку із процесами можливого надання українському православ'ю так званого Томосу Константинопольським патріархатом. Процесами, які надихають ту частину православних вірян України, які не асоціюють себе з Московським патріархатом, і, водночас, породжують численні "експертні" оцінки, що можуть призвести до загострення внутрішньополітичної ситуації в державі" [17, с. 5].

Ситуація навколо Томосу була уточнена Президентом України П. Порошенком на урочистому Параді військ під назвою "Марш нової армії" з нагоди 27-ї річниці Незалежності України: "Хрещення прийшло до нас від Константинопольської Церкви-Матері. І саме з Києва воно поширилося на широкі просторах Східної Європи. Українське християнство має понад тисячолітню історію, власну богословську, літургійну й церковну традицію. Розуміючи специфіку України як поліконфесійної країни та ту роль, яку відіграє релігія в ідентифікаційних процесах, для уникнення деструктивних сценаріїв у міжконфесійних/міжрелігійних відносинах необхідним є дотримання релігійної толерантності, коли основними передумовами встановлення цивілізованих відносин між громадянами з різними світоглядами постає забезпечення принципу свободи совісті. Релігійну толерантність ми можемо розглядати як комплексне явище суспільної свідомості, в якому поєднані світоглядні й соціально-психологічні настанови, що допускають правомірність численних релігійних традицій. Одночасно релігійна толерантність – це конкретні дії на рівні

індивідів, суспільних структур, держави, що забезпечують свободу віросповідання та однакові громадянські права послідовникам різних релігій [1, с. 127]. Ці положення є аксіомою, проте під час аналізу реальних умов їхньої реалізації очевидними постають нерозв'язані питання, посеред яких виникає проблема релігійної нетерпимості. Адже саме релігія часто стає чинником, яким подеколи намагаються виправдати масштабні акти насильства у світі.

На думку англійського філософа Дж. Локка, "... Не відмінність у поглядах, якій неможливо запобігти, а відмова від терпимості у ставленні до тих, хто тримається іншої думки, породжує всі сварки та війни, що були у християнському світі та мали проводом релігію" [7, с. 130]. Такий стан пояснюють та на свій лад виправдовують однією з важливих соціальних функцій релігії – інтегративною, тобто використанням релігійних інститутів для надання єдності та стійкості різним формам соціального цілого. Найчастіше це "... супроводжувалося протиставленням "істинної" релігії одного народу "неістинним" віруванням інших. Безумовно, у будь-якій релігії присутня ідея безумовного пріоритету її віровчення над іншими. Певним чином цьому сприяє утримання в масовій релігійній свідомості архетипового роз'єднання на "своє" та "чуже", "ми" й "вони". Звідси – приналежність до "чужої" релігії завжди розглядали як свідчення ворожості та як деструктивне явище" [13, с. 2].

Побуває думка, що найважче бути терпимим щодо людей, які сповідають інші релігійні переконання. Ці судження ґрунтуються на припущенні, що релігія у своїй основі фанатична. Хоча в ідеалі віра має породжувати милосердя, а не фанатизм. На практиці досить часто релігійна людина може піддатися спокусі освячення своїх обмежених цінностей світом того абсолюту, якому вона віддана. На жаль, нині людство знову опиняється на межі війни через конфлікти, що мають релігійне підґрунтя. Причому проблема полягає не в поодиноких фактах нешанобливого ставлення до духовності та традицій іншої культури, а обмеженості світогляду власним колом цінностей. З огляду на це релігійну толерантність виховують не як зраду чи відмову від власних релігійних переконань, а як моральну складову, за допомогою якої визнають рівність і право на існування іншої релігійності, на заперечення претензій на володіння істиною лише однієї релігії.

Сучасне українське суспільство є поліконфесійним. Його різноманітність і насиченість у переплетінні з багаточисельним складом населення формує культурний простір України, проте й водночас містить можливості виникнення та загострення суперечностей і конфліктів. Перед українським суспільством постає відповідальне завдання консолідувати, як одну з найважливіших умов виходу з кризи, забезпечення національної безпеки та поступального руху. Передумова досягнення цього – виховання, утвердження та культивування релігійної терпимості, настанов толерантної свідомості й поведінки, усвідомлення того, що різні вірування, навіть ті, які радикально протистоять одне одному, мають співіснувати.

На цьому тлі міжконфесійні й міжцерковні відносини в Україні за останнє двадцятиліття сприймаються як доволі динамічні, неоднозначні й суперечливі, без особливих сподівань на надто оптимістичний результат розвитку в найближчому майбутньому. Підґрунтям для стриманих висновків щодо перспективи помітного поліпшення відносин між різними конфесіями та церквами, а відповідно – між відповідними вірянами, є багато об'єктивних і суб'єктивних причин, а також постійно змі-

нювані соціально-політичні й духовні контексти процесів, що наразі відбуваються в українському соціумі та поза його межами.

Коли йдеться про міжконфесійні/міжрелігійні відносини, ми виходимо з того, що:

- по-перше, конфесія – це "інституційована система, що містить, як складові, певне віровчення, його історію, культову та віросповідну практику, церковно-організаційну структуру, належність до якої ідентифікує й об'єднує наявну групу вірян;

- по-друге, міжконфесійні відносини – це відносини, що формуються між офіційними чи неофіційними носіями різноконфесійних ідентичностей щодо широкого кола проблем власності, канонічного права, церковної організації, конфесійного співіснування в державі та суспільстві, взаємовідносин між церквами, духовенством та вірянами, принципу невтручання у діяльність релігійних організацій інших конфесій, запобігання конфліктності; стосовно до відносин між конфесіями з релігійно-духовних проблем, конфесійної ідеології та практики, а також з питань участі у спільних акціях релігійно-церковного, соціального, морально-патріотичного, загальнодержавного характеру тощо" [14, с. 98].

Отже, міжконфесійні/міжрелігійні відносини є складною системою взаємозалежностей суб'єктів відносин, їхніх зв'язків між собою [2]. Вони, власне, зумовлені:

- по-перше, історичними традиціями, нинішнім статусом і становищем конфесії (церкви, релігійної організації) в державі та суспільстві; характером процесів, що відбуваються в ній (кризовий стан, стагнація, піднесення), ставленням світської влади, громадської думки до релігії, церкви, релігійної організації на певному історичному відрізку, правовою врегульованістю (або неврегульованістю) сфери міжконфесійних, міжцерковних відносин, станом релігійних свобод тощо;

- по-друге, змістом питань і проблем, потреба розв'язання яких зумовила актуалізацію відносин між конфесіями та релігіями у процесі розвитку релігійного життя, досягнення цілей конфесійної спільноти тощо" [1, с. 128].

З огляду на це до комплексу міжконфесійних/міжрелігійних відносин входять події, явища та процеси доволі широкого спектру. зокрема:

- офіційна доктрина конкретної церкви/релігії щодо її ставлення до інших релігій і факти міжрелігійних конфліктів;

- сповідування толерантності й церковне засудження "вторгнення" інших конфесій на "канонічну територію";

- церковна політика протидії "деструктивним сектам" і членство в міжцерковних/міжрелігійних об'єднаннях, орієнтованих на консенсус;

- соціальна співпраця з іншими конфесіями й очевидне чи латентне прагнення певної церкви стати ексклюзивною, "державною" тощо.

"Міжконфесійні/міжрелігійні відносини в будь-якому суспільстві будують у формі, у якій вони можуть бути наявними за поточних суспільно-політичних, економічних, правових, духовних, етнологічних умов існування конфесій/релігій у державі й соціумі та відповідно до налаштованості громадської думки. І вже в цих визначальних суспільних координатах під дією суто релігійно-церковних чинників (сповідуваних і культивованих догматик, богослов'я, еклезіології, канонічного права, церковно-історичних традицій, зусиллями ієрархів, кліру, спільноти вірян, церковно-конфесійних структур і

їхніх елементів, громадських об'єднань вірян тощо) формується конкретизований характер міжконфесійних відносин (конструктивний чи деструктивний, толерантний чи конфліктний та ультимативний, відкритий для співпраці чи орієнтований на церковно-конфесійну автаркію; пасивний або активний у широкому діапазоні – від злагодженої співпраці до ворожнечі, нетерпимості й екстремізму щодо інших конфесій)" [1, с. 131].

Відповідно до результатів опитування, здійсненого наприкінці 2021 р., найчастіше громадяни України "відносять себе до вірних Православної церкви України (34 %). Вірними Української православної церкви (Московського патріархату) назвали себе 13,8 % опитаних, 8,2 – Української греко-католицької церкви, 0,7 – протестантських і євангелічних церков, 0,4 – Римокатолицької церкви, 0,6 % – інших релігій та конфесій. Значна частина опитаних (27,6 %) зазначали, що вважають себе православними, але не відносять до якоїсь церкви. 8,8 % не відносять себе до жодної з конфесій, а ще 5,6 % визначили себе як невірних" [6].

"До вірян ПЦУ віднесли себе 42,2 % жителів Західного регіону, 41,3 – жителів Центрального регіону, 23,4 – жителів Східного регіону та 16,2 % – Південного регіону. Вірними УПЦ (МП) є 3,7 % жителів Західного регіону, 12,0 – жителів Центрального регіону, 17,9 – жителів Південного регіону, 19,1 % жителів Східного регіону. Вірні УГКЦ переважно представлені в Західному регіоні, де їхня частка серед опитаних становить 30,8 %.

Православних, які не відносять себе до якоїсь церкви, найбільше в Південному (48,9 %) і Східному (36,4 %) регіонах" [6].

Частка вірних УПЦ зростає зі зростанням віку опитаних – від 9,3 % серед респондентів віком від 18 до 29 років до 18,6 % серед тих, кому 60 і більше років. Частка православних, які не відносять себе до якоїсь церкви, є дещо нижчою серед представників найстаршої вікової групи (60 і більше років) – 23,3 %. Сумарна частка тих, хто не відносить себе до жодної конфесії або є безвірним, зменшується зі зростанням віку опитаних – від 19,4 % серед молоді віком від 18 до 29 років до 11,2 % серед респондентів від 60 років і старших.

Аналіз міжконфесійних/міжрелігійних відносин в Україні дає підстави зробити висновок, що відносини між конфесіями значною мірою визначалися змінами як у суспільстві, так і процесами всередині самих конфесій (церков, релігійних організацій). У цьому аспекті політика орієнтації України як незалежної держави на партійну, ідеологічну та світоглядну демонополізацію, релігійний плюралізм, лібералізацію державно-церковних відносин, на правові та моральні норми забезпечення прав і свобод людини, свободи діяльності церков, релігійних асоціацій, центрів і громад, релігійних меншин, їхню правову рівність створила умови не лише для справжньої свободи й рівності конфесій, а й для реального унормування, зваженості відносин між ними.

Оцінюючи нині з погляду норм європейського та українського національного законодавства стан міжконфесійних відносин в Україні, є підстави стверджувати, що в цих відносинах відбулися позитивні та перспективні зміни, незважаючи на певне й закономірне для перехідного періоду ускладнення самої релігійної ситуації в Україні у процесі політичних, економічних, правових, соціальних, етнонаціональних, духовних і культурних перетворень у країні, а також кардинальних трансформацій у системі загальнозначущих етнокультурних цінностей і пріоритетів.

Зокрема, слід констатувати позитивний вплив на стан і характер міжконфесійних/міжрелігійних відносин таких тенденцій, як:

- помітна мінімізація причин (реальних й очікуваних) ускладнення й загострення таких відносин;
- відкритість і готовність більшості конфесій в Україні до конструктивного діалогу, перемовин щодо проблем, які можуть призводити до виникнення ускладнень у міжконфесійних відносинах;
- намагання конфесій поступово долати психологію замкнутості, патріархальної традиційності, відгородженості від інших релігій і суспільства як форм самозахисту від процесів секуляризації, моралі та психології споживацтва, упослідження значення духовних цінностей тощо;
- нормативно-правове врегулювання значної частини проблемних питань, які раніше були конфліктогенними [4, с. 420];
- розширення практики звернень релігійних організацій до правових шляхів урегулювання конфліктних ситуацій у міжконфесійних відносинах;
- більша прозорість міжконфесійних відносин, широкое оприлюднення в ЗМІ, зокрема й за кордоном, позицій сторін міжконфесійних конфліктів;
- енергійне, конструктивне та суспільно резонансне реагування громадськості, конфесійних спільнот на потенційно конфліктогенні факти, події, процеси, на вияви церковного фаворитизму, спроб ранжувати церкви, релігійні організації тощо [4, с. 421].

Якщо детальніше розглянути чинники, що зумовлювали позитивний і негативний зміст характеру міжконфесійних відносин, то це були:

- проголошення в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. ідеологічної демонополізації, світоглядного плюралізму, розширення реальних прав і свобод для церков і релігійних організацій;
- різке зростання не лише релігійної мережі, а й релігійних напрямів і течій, що мало своїм передбачуваним наслідком конфлікт релігійних інтересів між практично всіма церквами та релігійними організаціями і виливалося у їхню латентну боротьбу за вірян, культові будівлі та майно, за віртуальне церковне "главенство", за вплив на суспільну думку, на представників влади, політиків, на ЗМІ тощо;
- незавершений остаточно процес повернення колишньої церковно-конфесійної власності, триваючий поділ і перерозподіл культових будівель, майна, яке у радянський час перебувало в державній чи комунальній власності, між церквами чи релігійними організаціями; неготовність державних, комунальних органів із фінансово-економічних, організаційних, матеріальних причин передати решту культових будівель, приміщень, інше майно їхнім законним власникам. У серйозну загальнодержавну та міжконфесійну проблему ланцюгового характеру може перетворитися вимога, подібна тій, з якою виступило нове керівництво УГКЦ – реституції церковної власності, тобто не лише культових споруд чи предметів релігійного культу, а й усієї колишньої власності: земель, промислових підприємств, будинків, квартир;
- нерозв'язаність до кінця проблеми єдності православ'я в Україні та суспільне резонансне православне міжцерковне протистояння, що негативно позначається не лише на іміджі та внутрішньоправославних відносинах трьох церков – УПЦ МП, ПЦУ, УАПЦ, а й на релігійній ситуації в Україні загалом, опосередковано

знижуючи планку унормованих раніше взаємовідносин між усіма конфесіями;

- ситуативна політизація релігійної сфери (явна чи латентна), непоодинокі факти втручання політичних чинників у внутріпшоцерковні відносини, що ставить конфесії в нерівні умови;
- посилення орієнтації держави на загальнови-знані норми міжнародного права, імплементація норм міжнародного права щодо свободи совісті та релігійних організацій, утвердження толерантності міжконфесійних відносин у національне законодавство України;
- наявність низки законодавчо та нормативно не-врегульованих питань, що породжували й породжують нині міжконфесійну та міжрелігійну конфліктність, нетолерантні відносини, нетерпимість, суперництво (відкри-тість питання про зміст і прийняття Закону України щодо релігійної сфери, про концепцію державно-церковних відносин, про повернення культових будівель релігійним організаціям; про статус релігійного об'єднання як юри-дичної особи); проблема почергового богослужіння, не-надання релігійним організаціям землі в постійне корис-тування, відсутність надійного правового запобігання політизації релігії, клерикалізації держави, проблеми створення релігійними організаціями дошкільних, загал-ьноосвітніх і закладів вищої освіти нарівні з іншими юридичними особами приватного права тощо);
- поступове усвідомлення як реальної та органіч-ної потреби толерантизації міжконфесійних відносин, створення дедалі більшої кількості організацій, об'єд-нань (асоціацій) міжконфесійного характеру, готовність до діалогових, переговорних форм спілкування;
- численні в ході правозастосовчої практики факти нерівного, тенденційного, невідповідного чинному зако-нодавству ставлення владних структур у регіонах до конфесій (під час виділення релігійним організаціям земельних ділянок, дозволів на будівництво, передачі культових будівель тощо);
- явний чи латентний опір солідаризованих на християнському ґрунті церков, релігійних організацій поширенню в Україні дохристиянських релігійних орга-нізацій і відповідна реакція останніх;
- конфесійна та політична диференціація ЗМІ, їхня конфесійна ангажованість, нетолерантне й некоректне висвітлення проблем міжконфесійних і міжрелігійних відносин, що у багатьох випадках стає додатковим чин-ником у розпалюванні міжконфесійної та міжрелігійної ворожнечі, нетерпимості тощо [3, с. 181].

Це робить завдання формування толерантизації між-жконфесійних відносин в Україні актуальним, а, зважа-ючи на світові тенденції – необхідним, невідкладним і повсякденним. Толерантність відносин, діалог конфес-сій/релігій нині стають тими імперативними умовами практичного розв'язання проблемних питань, тим куль-турно-психологічним базисом, за яких і на якому тільки й можлива конструктивна співпраця, співіснування релі-гійних, національних чи інших спільнот у поліконфесій-ному, поліетнонаціональному соціумі, яким є Україна.

Глобалізація у своєму нинішньому вигляді – це фо-рма моделі розвитку, запропонована Заходом в інтерес-ах самого ж Західного світу, базованого на лібераль-но-протестантській версії християнства. "... Ми переко-нані, що кожен, незалежно від релігійних переконань, розуміє, що власне економічний розвиток і глобалізація, яка йому слугує, втрачають свою цінність, коли вони зумовлюють зубожіння багатьох і зосередження багатст-ва в руках кількох людей" [8, с. 43].

Щоб не дозволити глобалізації поглинути націона-льні держави та їхні інтереси, слід змінити саму модель глобалізації. Вона має здійснюватися відповідно до нового типу відносин, тобто існування загального, осо-бливого чи одиничного, коли загальне не асимілює особливостей одиничного, але реалізує саме себе вна-слідок вияву та розвитку одиничного, його унікальності та неповторності. Ці нові типи відносин певною мірою проаналізовані в сучасних соціально-філософських концепціях (Ж. Делеза, Т. Адорно й ін.).

Висновки. Отже, як підсумок, варто наголосити на тому, що на суспільному рівні толерантність – це "не-від'ємна вимога у взаємовідносинах усіх учасників релі-гійних відносин, що прагнуть прогнозованої, зрозумілої взаємодії, що не завдають шкоди іншим під час реалі-зації власного права на сповідування власної духовної позиції" [1, с. 133]. На індивідуальному рівні релігійна толерантність виявляється в готовності дослухатися до думки того, хто мислить інакше, визнати правоту його позиції. Лише прагнення до розуміння та повага одного до одного, конструктивний діалог прибічників різних світоглядів здатні забезпечити стабільність і прогресив-ний розвиток суспільства. З огляду на це соціально значущими є спроби формування такої системи духовно-моральних цінностей, що забезпечила б утвердження в суспільній свідомості шанобливого ставлення до переконань і почуттів вірян та атеїстів, сприяла б запобіганню та припиненню виявів релігій-ного екстремізму. Звідси випливає висновок про необ-хідність сприйняття іншого в його світоглядних і релі-гійних виявах таким, яким він, вона чи воно є. Адже це сприяє формуванню здібностей кожного сприймати іншу особу (її позицію, думку, ідею тощо) як об'єктивно наявну реальність, не відчувачи остраху відступити-ся від власної віри у процесі взаємодії.

Хоча розмова про конфесійно-богоголовські можли-вості утвердження міжрелігійної злагоди є справою до-волі проблематичною, але, все ж ми спостерігаємо, що нині в Україні може йтися лише про створення передум-ов для ведення міжконфесійного/міжрелігійного діало-гу та про початок формування придатної мети для забезпечення міжрелігійної злагоди. Що стосується міжбогословського діалогу, то зауважимо, що насампе-ред він міг би розпочатися між християнськими бого-словами різних конфесій, оскільки їхні доктрини є спо-рідненими, що й зумовлює ймовірність термінологічного та методологічного порозуміння, а єдиний життєвий контекст має посприяти виробленню спільної пробле-матики та, вочевидь, і мети для досягнення злагоди. Нині ми помічаємо в Україні, що найчастіше внаслідок принагідної доречності тієї чи іншої богословської реф-лексії (тобто за відсутності хоча б умовної стабільності буттєвого контексту), богослов'я, залежно від його кон-фесійного чи релігійного варіанту, перетворюється або на ситуативно-адаптивний механізм для світогляду вірян у постійно змінюваній суспільній дійсності, або ж на містично-теоретичний засіб обґрунтування певних суспільно-політичних ідеологем.

Список використаних джерел

1. Булига І. Релігійна толерантність в сучасному українському су-спільстві. *Авраамічні релігії в Україні: історія, етнокультурні взаємовпливи, міжконфесійні взаємини*. Галич, 2013. С. 127–133.
2. Декларація принципів толерантності. *Толерантність: теорія і практика. Роздуми філософів і релігієзнавців* : міжнародні правові документи (витаги) / упор., авт. передм. М. Ю. Бабій. Київ, 2004. С. 87–93.
3. Климів В. Толерантність міжконфесійних відносин як культура нового тисячоліття [уривки з кн.: Релігія – Світ – Україна : колект. моно-

граф. : у 3 кн. Кн. 1: Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу]. *Українське релігієзнавство*. 2010. № 56. С. 179–191.

4. Климов В. Толерантність міжрелігійних відносин в її досвіді, проблемах і перспективі [уривок з кн.: Релігія – Світ – Україна : колект. монограф. : у 3 кн. Кн. 3: Релігійні процеси в перспективі їх виявів]. *Українське релігієзнавство*. 2012. № 61. С. 418–439.

5. Колодний А. Проблеми толерантизації міжконфесійних відносин в Україні. *Українське релігієзнавство*. 2008. № 47. С. 5–12.

6. Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2022 р. соціологія). URL : <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2022>.

7. Локк Дж. Послание о веротерпимости. *Локк Дж. Сочинения* : в 3 т. Т. 3 / пер. с англ. и лат. ; ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. Москва : Мысль, 1988. С. 91–135.

8. Моральні проблеми глобалізації. *Людина і світ*. 2002. № 3. С. 43.

9. Никитченко О. Е. Релігійна толерантність в сучасній Україні. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Одеса, 2003. Вип. 18. С. 691–696.

10. Пендіуріна Л. Проблема толерантності: підходи і противоречия. *Толерантність як соціоуманітарна проблема сучасності* : III Міжнародна науково-теоретична конференція (19–20 травня 2011 р.) : зб. матеріалів / за заг. ред. П. Ю. Сауха. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 70–72.

11. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. Київ : Четверта хвиля, 1996. С. 338.

12. Рікер П. Толерантність, нетолерантність, несприйнятне. *Рікер П. На околі політики*. Київ : Дух і літера, 1995. С. 314.

13. Саух П., Саух Ю. Толерантність у контексті сучасних духовно-ціннісних трансформацій. *Історія. Філософія. Релігієзнавство* : наук. журн. Київ : Антропосвіт. 2008. № 2. С. 2–7.

14. Смирнов М. Ю. Соціологія релігії. Словарь. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2011. 416 с.

15. Толерантність як соціально-культурний феномен : світоглядно-методологічний аспект : кол. моногр. / за ред. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 330 с.

16. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

17. Харьковшченко Є. Історична гене́за християнства на землях сучасної України до Володимирового хрещення. Хрещення Русі-України: 988–2018 : альманах / Інститут релігієзнавства ЛМІР; упоряд. О. Киричук, О. Омельчук, І. Орлевич. Львів : Логос, 2018. С. 5–11.

18. Kharkovshchenko Yevhen. The Conceptualization of Σοφία in Ancient Greek Philosophy: from Earthly to Cosmological. *Philosophy and Cosmology*. 2019. Vol. 23. P. 141–148. (Web of Science).

19. Kharkovshchenko Yevhen. "Sophia" Discourse from Antiquity to Christianity. *Studia Warmińskie*. 2019. Vol. 56. P. 279–289. (Web of Science).

Reference

1. Bulyga I. (2013). Relihiyna tolerantnist' v suchasnomu ukrayins'komu suspil'stvi // Avraamichni relihiyi v Ukrayini : istoriya, etnokulturni vzayemovplyvy, mizhkonfesiyni vzayemyny. Galych.

2. (2004). Deklaratsiya pryntsyviv tolerantnosti // Tolerantnist' : teoriya i praktyka. Rozdumy filosofiv i relihiyeznatstv : mizhnarodni pravovi dokumenty (vytyagy) / upor., avtor peredmovy M. Yu. Babiy. Kyiv.

3. Klymov V. (2010). Tolerantnist' mizhkonfesiynih vidnosyn yak kultura novoho tysiacholittia [uryvok z kn. : Relihiya – Svit – Ukrayina : kolektyvna monohrafiya v 3-kn. Knyga 1: Relihiya u sviti kulturno-tsyvilizatsiynoho dialogu] // Ukrayins'ke relihiyeznatstvo.

4. Klymov V. (2012). Tolerantnist' mizhreligiynih vidnosyn v yiyi dosvidi, problemah i perspektivi [uryvok z kn. : Relihiya – Svit – Ukrayina : kolektyvna monohrafiya v 3-kn. Knyga 3 : Relihiyni protsesy v perspektivi yihnih vyvaviv] // Ukrayins'ke relihiyeznatstvo.

5. Kolodnyi A. (2008). Problemy tolerantyzatsiyi mizhkonfesiynih vidnosyn v Ukrayini // Ukrayins'ke relihiyeznatstvo.

6. Konfesiynna ta tserkovna nalezhnist' hromadian Ukrayiny (sichen' 2022r. sotsiolohiya). URL : <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2022>.

6. Lокk Dzh. (1988). Poslaniye o veroterpimosti // Lокk Dzh. Sochineniya : v 3-x tomah. M. : Mysl, T. 3 / per. s angl. i lat. ; red. i sost., avt. primech. A. L. Subbotin.

7. (2002). Moral'ni problemy hlobalizatsiyi // Liudyna i svit.

8. Nykytchenko O. E. (2003). Relihiyna tolerantnist' v suchasniy Ukrayini // Aktual'ni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. prac. Odesa.

9. Pendiurina L. (2011). Problema tolerantnosti : podhody i protivorechiya // Tolerantnist' jak sotsiohumanitarna problema suchasnosti : III mizhnarodna naukovo-teoretychna konferentsiya (19–20 travnia 2011 roku) : zb. materialiv / za zag. red. P. Yu. Sauha. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka.

10. (1996). Relihiyeznachyiy slovnyk / za red. A. Kolodnogo i B. Lobovyka. Kyiv : Chetverta hvylia.

11. Riker P. (1995). Tolerantnist', netolerantnist, nespryiatne // Riker P. Navkolo polityky. Kyiv : Duh i litera.

12. Sauh P., Sauh Yu. (2008). Tolerantnist' u konteksti suchasnyh duhovno-tsinisnyh transformatsiy // Istorya. Filosofiya. Relihiyeznatstvo : naukovy zhurnal. Kyiv : Antrosvit.

13. Smirnov M. Yu. (2011). Sotsiologiya religii. Slovar'. Sankt-Peterburg : Izd-vo Sankt-Peterburgskogo universiteta.

14. (2012). Tolerantnist' jak sotsial'no-kulturny fenomen : svithgliadno-metodolohichny aspekt : kol. monohr. / za red. V. P. Melnyka. Lviv : LNU im. Ivana Franka, 2012. 330 s.

15. (2002). Filosofs'kyi entsyklopedychnyi slovnyk / V. I. Shynkaruk (holova redkolegii) ta in. Kyiv : Abris.

17. Kharkovshchenko Ye. (2018). Istorychna heneza khrystyianstva na zemliakh suchasnoyi Ukrayiny do Volodymyrovoho khreshchennia. Khreshchennia Rusy-Ukrayiny: 988 – 2018: Al'manah / Instytut relihiyeznatstva LМІR; uporyad. O. Kyrychuk, O. Omel'chuk, I. Orlevych. L'viv: Lohos.

18. Kharkovshchenko Ye. (2019). The Conceptualization of Σοφία in Ancient Greek Philosophy: from Earthly to Cosmological. *Philosophy and Cosmology*. Volume 23. (Web of Science).

19. Kharkovshchenko Ye. (2019). "Sophia" Discourse from Antiquity to Christianity // *Studia Warmińskie*. Volume 56. (Web of Science).

Надійшла до редколегії 01.12.21

Емад Абу Алруб, докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ: ПРИБРЕТЕННЫЙ ОПЫТ, ВНЕДРЕНИЕ

Проблема толерантности межрелигиозных отношений и углубления толерантизации общества является неотложной проблемой в Украине в условиях вызовов XXI ст. Межконфессиональные и межрелигиозные отношения в Украине представляют собой сложную систему взаимозависимостей субъектов отношений, их связей. Толерантность отношений, диалог конфессий и религий ныне становятся теми императивными условиями практического решения проблемных вопросов, тем культурно-психологическим базисом, при которых и на котором только и возможно конструктивное сотрудничество, сосуществование религиозных, национальных или других сообществ в поликонфессиональном, полиэтнонациональном государстве, каковым есть Украина. Исследование сформулированной проблемы в аспекте толкования понятия толерантность в научном и общественном дискурсах обнаруживает частично различное его толкование как внутри названных двух дискурсов, так и между ними. Особенно эта ситуация усугубляется междисциплинарными исследованиями, актуализированностью в СМИ и использованием понятия толерантность в субъективном понимании представителями разных цивилизационно-религиозных и идейно-политических сообществ (с использованием квазиправовых документов типа деклараций или манифестов о толерантности, в том числе и религиозной сфере). Поэтому предложено рассмотреть толерантность не как социокультурный феномен, а как качество, искусственно обретенное путем целенаправленного воспитания. Причем спорным остается квалификация этого качества как однозначно положительного. Поскольку это качество, преимущественно, приобретает вследствие общественного принуждения (через образовательные и воспитательные заведения) или общественного осуждения, то не означает ли это "нетолерантность к нетолерантности"? На этом фоне межконфессиональные и межцерковные отношения в Украине за последние годы воспринимаются как неоднозначные и противоречивые, без особых надежд на сличном оптимистичный результат развития в ближайшем будущем. Основанием для сдержанных выводов относительно перспектив заметного улучшения отношений между конфессиями, церквями, а соответственно – между верующими, есть целый ряд объективных и субъективных причин, а также постоянно изменяющиеся социально-политические и духовные контексты процессов, происходящих в украинском социуме и за его пределами. Толерантность отношений, диалог конфессий и религий ныне становятся теми императивными условиями практического решения проблемных вопросов, тем культурно-психологическим базисом, при которых и на котором только и возможно конструктивное сотрудничество, и сосуществование религиозных, национальных или других сообществ в поликонфессиональном и полиэтнонациональном, которым является Украина.

Ключевые слова: толерантность, терпимость, межрелигиозные отношения, диалог, религиоведение, Украина.

Emad Abu Alrub, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RELIGIOUS TOLERANCE IN THE UKRAINIAN SOCIETY: LESSONS LEARNED, IMPLEMENTATION

The problem of tolerance in inter-religious relations and that of deepening the tolerantisation of society is an urgent problem in Ukraine in the conditions of the challenges of the 21st century. Interconfessional and inter-religious relations in Ukraine are in fact a complicated system of mutual dependencies of the subjects of relations and their bonds. Tolerance in relations, a dialogue between confessions religions are becoming nowadays the imperative conditions for a practical settling problematic issues, the cultural and psychological basis only availability of which makes it possible to have a constructive cooperation and co-existence of religious, national and other communities in a поликонфессіональному, поліетнонаціональному государстве, каковым есть Украина. A study of the formulated problem from the point of view of the interpretation of the notion "tolerance" in the scientific and social discourses reveals a partially different interpretation of the above said term notion both inside the mentioned discourses, and between those too. Especially, this situation becomes more complicated due to inter-disciplinary studies, because of its actualisation in mass-media and after using the notion "tolerance" in the subjective meaning by representatives of various civilisationally-religious and philosophically-political communities or societies (while referring to quasi-legal documents like "declarations" or "manifests" concerning tolerance, including here that in the religious sphere too). That is why it is suggested to consider tolerance not as a socio-cultural phenomenon, but as a quality that is acquired artificially resulting from a target-oriented upbringing. Though, there is still a question, if the qualification of this quality as only a "positive" one, and, as this quality is acquired mainly resulting from a social forcing (through educational and upbringing institutions) or social disapproval. Then, then if that does not mean "intolerance to intolerance"? At this background interconfessional and interchurch relations in Ukraine have been considered lately as not identical and controversial, and there is no hope for a very optimistic result of the development of those relations in the future. We have to be very careful in making conclusions of the prospective noticeable improvement in the relations between confessions, churches and, consequently, between the believers, as there is a whole set of objective and subjective reasons for that, as well as because of a constantly changing of socio-political and spiritual contexts of the processes taking place within the Ukrainian social environment, and beyond its border. Tolerance in relations, dialoging between confessions and religion are becoming nowadays the imperative conditions for a practical settling problematic issues, the culturally-psychological basis only the availability of which makes it possible attainment of a constructive cooperation and co-existence of religious, national and other communities or societies in a poli-confessional, poli-ethnonational state, what Ukraine is.

Keywords: tolerance, reconcilability, inter-religious relations, dialogue, religion studies, Ukraine.